

Islamic Maaref University

Scientific Journal
ISLAMIC REVELUTION STUDIES

Vol. 21, Autumn 2024, No. 78

**A Comparative Approach to Construction of Power in the
Two Secular and Islamic Revolution Discourses in the First
Decade of the Islamic Revolution of Iran**

Mehdi Rashid ¹

1. Phd student, Imam Khomeini Research and Education Institute
and Islamic studies teacher, Qom, Iran.
es.rashid.9114@gmail.com

Abstract Info	Abstract
Article Type: Research Article Received: 2024.03.03 Accepted: 2024.08.28	Conflict and competition for power construction in revolutionary systems are inevitable, but presenting an accurate and documented narrative of this process is vital to prevent distortion, transformation, and transmission of the revolutionary identity to subsequent generations. Now the fundamental question is: what are the macro narratives of power construction in the first decade of the Islamic Revolution of Iran and what is the correct narrative? This article, in response to this, uses a descriptive-analytical method to conduct a multi-level analysis of the two macro-narratives of the secular discourse and the Islamic Revolution in five axes (nature and origin, ideology and discourse, approach and method, motivation and goal, and social base) and attempts to compare and contrast them in the light of documentary evidence. The secular discourse of the revolution has considered the result of equal participation of political movements that were eliminated by the populist tactics and mass mobilization of the Islamic fundamentalist movement; but the discourse of the Islamic revolution believes that despite the theoretical contradiction and practical confrontation and the opportunity for free competition for power, they were eliminated by the people's choice.
Keywords	Power, Power Construction, Power Structure, Narrative, Secular Discourse, Islamic Revolution Discourse.
Cite this article:	Rashid, Mehdi (2024). A Comparative Approach to Construction of Power in the Two Secular and Islamic Revolution Discourses in the First Decade of the Islamic Revolution of Iran. <i>The History of Islamic Culture And Civilization</i> . 21 (3). 111-132. DOI: https://doi.org/10.22034/21.78.105
DOI:	https://doi.org/10.22034/21.78.105
Publisher:	Islamic Maaref University, Qom, Iran.

Introduction

Conflict and competition for “power building” in revolutionary systems are inevitable, but presenting a documented narrative of it is vital to prevent distortion, transformation, and transmission of the revolutionary identity to future generations. The fundamental question is: what are the Grand narratives of power building in the first decade of the Islamic Revolution of Iran, as one of the most effective revolutions in the world, and what is the correct narrative? The hypothesis of the present study is that there are two Grand narratives of secular discourse and Islamic Revolution, and so far, no comprehensive research, with an adaptive and comparative approach, has examined and evaluated the sociological narrative of power construction from the perspective of these two discourses.

Methodology

Using a descriptive-analytical method, this research has examined the multi-level construction of power in the first decade of the revolution. It has compared and contrasted the secular discourse and the Islamic Revolution in five axes (nature and origin, ideology and discourse, approach and method, motivation and goal, and social base) in authentic historical documents.

Discussion

The secular discourse has considered the Islamic Revolution to be the result of equal participation of political movements that were eliminated by the Islamic fundamentalist movement through populist tactics and mass mobilization. However, the Islamic Revolution Discourse believes that despite the theoretical conflict of these movements with the central idea of the Islamic Revolution and their lack of effective participation in its victory, they were given the opportunity to compete freely to gain the highest positions of power, but their own mistakes and the people's choice put them aside. Multi-level comparison and adaptation of these two claims in reliable historical documents proves the correct narrative: First; Political parties had a secular and anti-religious nature and did not emerge from within the social context, but were imposed on Iranian society in a command manner by foreign colonialism or internal tyranny. However, the Imam's movement, by raising public awareness on the axis of monotheism and organizing mosques and seminaries, led to public mobilization and revolution. (Nature and Origin) Second; Parties, often under the influence of Marxist and liberal ideologies, tended to eliminate religion and religious institutions and establish parliamentary democracy. However, the forces of the revolutionary discourse considered governance based on the authority of the jurist as the only model for the transcendence of man and society. (Ideology and Discourse) Third; The revolutionary discourse did not seek socialist and armed violence, nor did it yield to liberal and elite commitment. Rather, by focusing on the awakening of human nature, it centered on the participation of all strata in determining political destiny. (Approach and Method) Fourthly; While political movements were mainly seeking to gain power and wealth, the goal of the Imam's movement was to guide and lead society based on monotheism. (Motivation and Goal) Fifthly; Unlike political movements that did not have a social body and were based on elitist principles, the revolutionary discourse achieved victory with the popular movement and their widespread support. (Social Base)

Conclusion

The research findings show that the construction of power in the first decade of the Islamic Revolution of Iran was based on religion and was formed with the leadership and participation of Islamic groups and public mobilization. However, despite their secular and anti-religious nature, political movements were either closed down or did not play a central role in the revolution. However, the Imam and the revolutionary discourse provided a basis for free competition for them. Ultimately, by betraying these movements and selling divine ideals and popular demands to colonial powers, the will of the people removed them from the cycle of power and politics, and the construction of power was formed from the people and the Sharia

References

- A Group of Writers (2009). *The Mojahedin-e-Khalq Organization; Origin to End (1965-1967)*. Tehran: Institute of Political Studies and Research.
- Abrahamian, Yorvan (2005). *Radical Islam of the Iranian Mujahideen*. Translated by Farhad Mahdavi. Electronic version. 106.
- Abrahamian, Yorvan (2009). *Iran Between Two Revolutions*. Translated by Ahmad Golmohammadi and Mohammad Ebrahim Fattahi. Tehran: Nei Publishing.
- Afshar, Iraj (1980). *New Papers of Constitutionalism and the Role of Taqizadeh; Related to the Years 1325-1330 AH*. Tehran: Badragh Javidan Publication.
- Aghabakshi, Ali and Afshari-Rad, Minoo (2004). *Dictionary of Political Sciences*. Sixth edition. Tehran: Iranian Information and Scientific Documentation Center.
- Akhavan Kazemi, Bahram (2009). *Causes of the Inefficiency of Political Parties in Iran*. Tehran: Islamic Revolution Documents Center.
- Asef, Reza (1988). *Political Parties and Groups of Iran*. Tehran: Information and Security Research and College Publishing.
- Ashouri, Dariush (1991). *Political Encyclopedia*. Tehran: Suhrawardi. marvarid.
- Bashirieh, Hossein (2002). *An Introduction to the Political Sociology of Iran during the Islamic Republic of Iran*. Tehran: Negah Moasar Institute.
- Brier, Keller and Pierre Blanchet (1979). *Iran; Revolution in the Name of God*. Translated by Qasem Sanavi. Tehran: Sahab.
- Center for the Study of Historical Documents, Ministry of Intelligence (2008). *The Islamic Revolution as Narrated by SAVAK Documents*. Tehran: Ministry of Intelligence. Center for the Study of Historical Documents.
- Damavandi Kanari, Ali (2017). *Study of the Power Struggle in the Structure of the Islamic Republic of Iran*. National Research Monthly. Vol. 2. No. 24. 143-155.
- Darabi, Ali (2009). *Political Flow in Iran*. Tehran: Islamic Culture and Thought Research Institute.
- Darvishi, Farhad and Ramezani, Malihe (2009). *Study of the Role of the Coalition of Social Classes in the Victory of the Islamic Revolution of Iran*. Matin Research. No. 43, 75-96.
- Dehkhoda, Ali Akbar (2000). *Dictionary*. Vol. 36. Tehran: Sirius.
- Enayat, Hamid (1979). *The Revolution in Iran 1979 (Religion as a Political Ideology)*. Translated by Mina Montazer Lotf. Culture of Development. No. 44. 9-4.
- Eskandari, Mohammad Hossein (2002). *Anatomy of the Concept of Power*. Methodology of the Humanities. Vol 8. Issue 30. 50-29.
- Etelaat Newspaper. September 18, 1979.

- Eyouzi, Mohammad Rahim (1987). Political Sociology of the Opposition in Iran. Tehran: Qoms.
- Farsi, Jalal al-Din (1983). Revolution and Counter-Revolution. Tehran: Islamic Republic Party Publications.
- Fawzi Tuyserkani, Yahya (2005). Political and Social Developments after the Islamic Revolution in Iran (1977-1981). Tehran: Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works + Oruj Publications.
- Fazeli, Ashraf al-Sadat et al. (1989). Survey of People's Attitudes Towards Political Parties in Iran. Journal of Communication Research. 16th Year. No. 1. 155-135.
- Foucault, Michel (1990). Iran, the Spirit of a Soulless World. Translated by Niko Sarkhosh and Afshin Jahandideh. Tehran: Nei Publishing House.
- Goshnizjani, Kamran and Hazeri, Ali Mohammad (1999). A Comparative Study of the Impact of Political Opportunity Structures on the Outcome of Islamist Movements in the Iranian and Egyptian Revolutions. Quarterly Journal of Political Studies of the Islamic World. Year 9. No. 3. 121-97.
- Graham, Robert (1980). IRAN; The Illusion of Power, St. Martin's Press, New York.
- Hazari, Mohammad Ali (2000). The Development Process of the Ideology of the Islamic Revolution. Matin Research Paper. No. 1. 113-114.
- Institute for Political Studies and Research (1991). Politics and Organization of the Tudeh Party from the Beginning to the Collapse. Vol. 1. Tehran: Institute for Political Studies and Research.
- Islamic Revolution Documents Center (1961). SAVAK Internal Intelligence Report. Document No. 1033/316,20.
- Islamic Revolution Literature Office (2008). Islamic Revolution Daily. Vol. 6. Tehran: Islamic Propaganda Organization Artistic Center.
- Jafarian, Rasoul (2007). Religious-Political Currents and Organizations of Iran (From the Coming to Power of Mohammad Reza Shah to the Victory of the Islamic Revolution 1941-1978). Qom: Historian Publications.
- Jasbi, Abdullah (2008). Comprehensive Formation (A Review of a Decade of Islamic Republic Party Activities). Vol. 1. Tehran: Islamic Azad University Scientific Publishing Center.
- Kayhan Newspaper. Issue 14400.
- Khosropanah, Abdolhossein (2009). The Intellectual Flow of Contemporary Iran. Tehran: Islamic New Wisdom Cultural Institute.
- Manavi, Ahmad (2007). The Political Space of the First Decade of the Revolution. Zamaneh Magazine. Vol. 66. pp. 69-65
- Mesbah Yazdi, Mohammad Taqi (2018). The Islamic Revolution and Its Roots. Compiled and Written by Qasim Shabannia. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute Publications.
- Mills, Sarah (2011). Michel Foucault. Translated by Dariush Nouri. Tehran: Markaz.
- Mirsalim. Mostafa (2009). Cultural Flow after the Islamic Revolution of Iran (1978-1981). Tehran: Baz Publishing.
- Mohammadi, Manouchehr (1999). The Islamic Revolution; Background, Consequences and Achievements. Tehran: Samt.
- Motahari, Morteza (2015). Islamic Movements in the Last Hundred Years. Tehran: Islamic Publications Office.
- Mousavi Khomeini, Seyyed Ruhollah (1982). In Search of the Path from the Words of

the Imam; From the Statements and Declarations of Imam Khomeini+ from 1962 to 1982. Tehran: Amir Kabir.

- Mousavi Khomeini, Seyyed Ruhollah (1982). *Sahifeh Noor*. Twenty-two volumes. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini.+
- Mousavi Khomeini, Seyyed Ruhollah (1993). *Velayat Faqih*. Tehran: Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works.+
- Mousavi Khomeini, Seyyed Ruhollah (2006). *Sahifeh Imam*. Twenty-two volumes. Tehran: Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works.+
- Muslim Students Following the Imam's Line. Documents of the American Spy Den (2011). Eleven volumes. Tehran: Institute of Political Studies and Research.
- Naqibzadeh, Ahmad (2008). *An Introduction to Political Sociology*. Tehran: Samat.
- Nejati, Gholamreza (2000). *Khatarer Bazargan*. Tehran: Rasa Publishing.
- Norouzi, Mohammad Javad (2014). *Critique and Evaluation of Secularism in the Islamic Republic*. Qom: Islamic Science and Culture Research Institute.
- Qaysari, Ali (1994). *Iranian Intellectuals in the Twentieth Century*. Translated by Mohammad Dehghani. Tehran: Hermes Publishing Company.
- Rafipour, Faramarz (2017). *Development and Conflict; An Attempt to Analyze the Islamic Revolution and Social Issues of Iran*. Tehran: Publication Joint Stock Company.
- Razavi, Masoud (2018). *Hashemi and the Revolution (Political History of Iran from the Revolution to the War)*. Tehran: Hamshahri Publishing.
- Rouhani, Seyyed Hamid (2008). *Imam Khomeini's Movement*. Tehran: Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works.
- Rush, Michael (2012). *Society and Politics; An Introduction to Political Sociology*. Translated by Manouchehr Sabouri. Tehran: Organization for the Study and Compilation of University Humanities Books (SAMAT.)
- Russell, Bertrand (2018). *Power*. Translated by Najaf Daryabandari. Tehran: Kharazmi.
- Sardarnia, Khalil-Allah (2014). *Sociological Analysis of the Failure of Institutionalization and Failure of Party Formation in Iran in the Last Century (From 1285 to the Present)*. Quarterly Journal of Historical Research. New Edition. Year 6. No. 4. 56-34.
- Shafieifar, Mohammad (1993). *The Islamic Revolution; Nature, Backgrounds and Consequences*. Qom: Maarif Publishing.
- Sheibani, Abbas (1999). *National-Religious Struggles of the Last Half Century. Book of Criticism*. No. 13. 83-50
- Soltani, Mojtaba (1988). *Line of Compromise*. Tehran: Islamic Propaganda Organization.
- Sullivan, William (1982). *Mission in Iran*. Translated by Mahmoud Mashreghi. Tehran: Hafta Publishing.
- Supreme Leader's Information Website, <https://farsi.khamenei.ir>.
- The Holy Quran.
- Weber, M. (1947). *The Theory of Social and Economic Organization*. trans. A. M. Henderson, ed. T. Parsons, Free Press . New York.
- Writers' Council (1987). *Historical Events According to SAVAK Documents*. Tehran: Ministry of Intelligence. Historical Documents Review Center.

مقاربة مقارنة لبناء السلطة في الخطابين العلماني والإسلامي الثوريين خلال العقد الأول من الثورة الإسلامية الإيرانية

مهدي رشيد^١

١. طالب دكتوراه في العلوم السياسية بمؤسسة الإمام الخميني للتعليم والبحث
وأستاذ محاضر في الدراسات الإسلامية، قم، إيران.
es.rashid.9114@gmail.com

ملخص البحث	معلومات المادة
لا مفر من الصراع والتنافس على بناء السلطة في الأنظمة الثورية، إلا أن تقديم سرد دقيق وموثق لهذه العملية أمر بالغ الأهمية لمنع تشويه الهوية الثورية وتحولها ونقلها إلى الأجيال اللاحقة. والسؤال الجوهرى الآن هو: ما هي السرديات الكبرى لبناء السلطة في العقد الأول من الثورة الإسلامية الإيرانية، وما هي السرديات الصحيحة؟ في هذا المقال، يستخدم منهجاً وصفيًا تحليليًا لإجراء تحليل متعدد المستويات للسرديتين الكبرى للخطاب العلماني والثورة الإسلامية في خمسة محاور (الطبيعة والأصل، الأيديولوجية والخطاب، المنهج والمنهج، الدافع والهدف، والقاعدة الاجتماعية)، ويحاول مقارنتها ومقابلتها في ضوء الأدلة. تناول الخطاب العلماني للثورة نتائج المشاركة المتساوية للحركات السياسية التي أقصيت بأساليب الشعبوية والتعبئة الجماهيرية للحركة الأصولية الإسلامية؛ إلا أن خطاب الثورة الإسلامية يرى أنه رغم التناقض النظري والمواجهة العملية وفرصة التنافس الحر على السلطة، فقد أقصيت باختيار الشعب.	نوع المقال: بحث تاريخ الاستلام: ١٤٤٥/٠٨/٢٢ تاريخ القبول: ١٤٤٦/٠٢/٢٣
السلطة، بناء السلطة، بنية السلطة، السرد، الخطاب العلماني، خطاب الثورة الإسلامية.	الألفاظ المفتاحية
رشيد، مهدي (١٤٤٦). مقارنة مقارنة لبناء السلطة في الخطابين العلماني والإسلامي الثوريين خلال العقد الأول من الثورة الإسلامية الإيرانية. مجلة تاريخ الثقافة والحضارة الإسلامية. ٢١ (٣). ١٣٢ - ١١١.	الاقتباس:
DOI: https://doi.org/10.22034/21.78.105	رمز DOI:
https://doi.org/10.22034/21.78.105	الناشر:
جامعة المعارف الإسلامية، قم، إيران.	

نشریه علمی

مطالعات انقلاب اسلامی

سال ۲۱، پاییز ۱۴۰۳، شماره ۷۸

رویکردی تطبیقی و مقایسه‌ای به ساخت قدرت در دو گفتمان سکولار و انقلاب اسلامی در دهه اول انقلاب اسلامی ایران

مهدی رشید^۱

۱. دانشجوی دکتری علوم سیاسی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)
و مدرس دروس معارف اسلامی، قم، ایران.
es.rashid.9114@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی (۱۳۲ - ۱۱۱)	منازعه و رقابت برای ساخت قدرت در نظام‌های انقلابی اجتناب‌ناپذیر است، اما ارائه روایت دقیق و مستند از این فرایند برای جلوگیری از تحریف، استحاله و انتقال هویت انقلاب به نسل‌های بعدی امری حیاتی است. اکنون پرسش بنیادین این است که کلان‌روایت‌های ساخت قدرت در دهه اول انقلاب اسلامی ایران کدام‌اند و روایت صحیح چیست؟ این مقاله در پاسخ با روش توصیفی - تحلیلی به واکاوی چندسطحی دو کلان‌روایت گفتمان سکولار و انقلاب اسلامی در پنج محور (ماهیت و خاستگاه، ایدئولوژی و گفتمان، رویکرد و روش، انگیزه و هدف و پایگاه اجتماعی) پرداخته و به مقایسه و تطبیق آنها در ترازای اسناد همت نهاده است. گفتمان سکولار انقلاب را برایند مشارکت همسان جریان‌های سیاسی دانسته است که با تاکتیک‌های پوپولیستی و بسیج توده‌ای جریان بنیادگرای اسلامی حذف شدند؛ اما گفتمان انقلاب اسلامی معتقد است علی‌رغم تضاد نظری و تقابل عملی و فرصت رقابت آزادانه برای قدرت، با انتخاب مردم حذف شدند.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۰۷	قدرت، ساخت قدرت، ساختار قدرت، روایت، گفتمان سکولار، گفتمان انقلاب اسلامی.
واژگان کلیدی	رشید، مهدی (۱۴۰۳). رویکردی تطبیقی و مقایسه‌ای به ساخت قدرت در دو گفتمان سکولار و انقلاب اسلامی در دهه اول انقلاب اسلامی ایران. <i>مطالعات انقلاب اسلامی</i> . ۲۱ (۳). ۱۳۲ - ۱۱۱. DOI: https://doi.org/10.22034/21.78.105
استناد:	
کد DOI:	https://doi.org/10.22034/21.78.105
ناشر:	دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران.

طرح مسئله

انقلاب اسلامی ایران یکی از مهم‌ترین و پیچیده‌ترین رخداد‌های تاریخ معاصر به‌شمار می‌آید که با گذشت بیش از چهار دهه، هنوز ابعاد و زوایای بسیاری از آن بر عموم مردم، به‌ویژه نسل‌های سوم و چهارم انقلاب و حتی برخی نخبگان جامعه، پنهان مانده است. در این فاصله زمانی، بسیاری از دگراندیشان و روشن‌فکران قلم به تحریف واقعیت‌های انقلاب چرخانده‌اند تا از این رهگذر، افکار عمومی را محملی برای اغراض سیاسی و جناحی خویش قرار دهند. یکی از مباحث بنیادین در جوامع متحول و انقلابی، به‌ویژه ایران، فرایند شکل‌گیری بلوک قدرت است. تکثر نیروهای اجتماعی و تشتت جریانی در سال‌های منتهی به انقلاب و دهه اول آن، منجر به شکل‌گیری منازعات سیاسی شده است. گروه‌ها و بازیگران مختلف با گرایش‌های متفاوت سیاسی، اقتصادی و اجتماعی به دنبال سهمی از قدرت بودند و در نتیجه، فرایند ساخت قدرت و ساختار دولت در خلال همین کشمکش‌ها شکل گرفت.

چگونگی فرایند ساخت قدرت را می‌توان از منظر فلسفه، فقه و جامعه‌شناسی واکاوی کرد، که این نگاره با رویکردی تطبیقی و مقایسه‌ای به ساخت قدرت در دهه اول انقلاب از منظر گفتمان سکولار و انقلاب اسلامی می‌پردازد؛ یعنی بررسی می‌کند که به لحاظ جامعه‌شناختی چه جریان‌ها و گروه‌هایی ساختار سلطه و استبداد پهلوی را به چالش کشیده و سازه‌های قدرت را ترسیم کرده‌اند؟ روایت‌های کلان ساخت قدرت در جمهوری اسلامی کدام‌اند؟ و بر اساس اسناد معتبر تاریخی، کدام‌یک از روایت‌های موجود در آثار پژوهشگران انقلاب اسلامی با واقعیت همخوانی دارد؟

فرضیه این پژوهش این است که می‌توان تمام روایت‌های ساخت قدرت از دهه اول انقلاب را در قالب دو کلان‌روایت صورت‌بندی کرد: گفتمان سکولار به نمایندگی بازرگان و بنی‌صدر با روایت حذف جریان‌ها از قدرت توسط جریان بنیادگرای اسلامی با تاکتیک‌های پوپولیستی و بسیج توده‌ای و گفتمان اسلام ناب به رهبری امام خمینی علیه‌السلام، شهید بهشتی، شهید مطهری و مقام معظم رهبری با روایت حذف جریان‌ها از قدرت با اشتباهات خودشان و انتخاب مردم.

در این زمینه، آثار متعددی تألیف شده، اما اثر مستقلی که با روش توصیفی - تحلیلی به مقایسه و تطبیق این دو گفتمان و تفاوت آن‌ها در تفسیر ساخت قدرت در دهه اول انقلاب اسلامی در ترازوی اسناد معتبر بپردازد تألیف نشده است.

پیشینه پژوهش

پژوهش در زوایای انقلاب اسلامی ایران با رویکردهای متعددی صورت پذیرفته است. یکی از این

رویکردها تبیین جامعه‌شناختی انقلاب اسلامی و تحلیل آن بر اساس قدرت و دولت، ایدئولوژی، احزاب و نیروهای اجتماعی - سیاسی و طبقات اجتماعی است. ساخت قدرت و امتداد آن در ساختار قدرت به‌عنوان یکی از موضوعات بنیادین در تحلیل انقلاب اسلامی در آثاری همچون *توسعه و تضاد* اثر فرامرز رفیع‌پور و *دیباچه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی ایران* نوشته حسین بشیریه بررسی شده است. هر یک از این پژوهش‌ها به نحوی به تحلیل ساخت قدرت در ایران و تأثیرات آن بر جریان‌های اجتماعی و سیاسی پرداخته‌اند. از میان پژوهش‌های انجام‌شده، مقاله «بررسی نقش ائتلاف طبقات اجتماعی در پیروزی انقلاب اسلامی ایران»، نوشته فرهاد درویشی و ملیحه رضانی (۱۳۸۸)، از نزدیک‌ترین آثار به لحاظ محتوایی و کیفی به این پژوهش محسوب می‌شود که به نقش ائتلاف طبقات اجتماعی در وقوع و پیروزی انقلاب اسلامی ایران پرداخته است. با این حال، تاکنون پژوهشی جامع و با رویکرد مقایسه‌ای و تطبیقی، روایت جامعه‌شناختی ساخت قدرت را از منظر دو گفتمان سکولار و انقلاب اسلامی بررسی و ارزیابی نکرده است و این پژوهش تلاش می‌کند دو کلان‌گفتمان ساخت قدرت را با اتکا بر اسناد معتبر، تحلیل و ارزیابی کند و سپس به ارائه روایتی جامع و دقیق در این زمینه بپردازد.

چهارچوب مفهومی

پیش از ورود به اصل بحث، باید اصطلاحات و کلیدواژه‌های اساسی پژوهش مورد مذاقه قرار گیرند تا از ابهامات محتمل در روند تحقیق جلوگیری شود.

۱. قدرت

یکی از چالشی‌ترین اصطلاحات در دنیای علم واژه قدرت است که تقریباً در همه یا اکثر علوم تخصصی اعم از علوم فیزیکی، انسانی، فردی، اجتماعی یا در فلسفه، کلام و علوم الهی کاربرد دارد و در علم سیاست و جامعه‌شناسی بسیار استفاده می‌شود. قدرت در لغت به معنای «توانایی کنش یا عمل» آمده است (راش، ۱۳۹۱: ۴۶)، اما در اصطلاح جامعه‌شناسان تعریف‌های متفاوتی دارد. برای نمونه، راسل بر مبنای آثار، قدرت را «تولید نتایج موردنظر» تعریف می‌کند (راسل، ۱۹۳۸ م: ۳۵). وبر معتقد است قدرت یعنی «احتمال اینکه یک کنشگر در یک رابطه اجتماعی در موقعیتی باشد که اراده خود را به رغم مقاومت دیگران اعمال کند، صرف‌نظر از اینکه این احتمال بر چه مبنایی قرار دارد» (Weber, 1947: 152). در تعریف نسبتاً جامع، «قدرت توانایی دارنده آن است برای واداشتن دیگران به تسلیم در برابر خواست خود به هر شکلی» (آشوری، ۱۳۷۰: ۲۴۷).

۲. ساخت قدرت

علی‌رغم همسان‌انگاری معنای ساخت قدرت و ساختار قدرت، در یک نگاه موشکافانه، «ساخت قدرت» به معنای شیوه ایجاد قدرت و یک امر پیشینی است و «ساختار قدرت» ناظر به چگونگی روابط میان اجزای آن است. به عبارت دیگر، نحوه توزیع مدیریت و قدرت تصمیم‌گیری عمومی در میان اشخاص، نهادهای و سازمان‌های دولتی در یک جامعه سیاسی - اجتماعی معین را ساختار قدرت می‌نامند که متأثر از تمام خصلت‌های هویت‌بخش جامعه‌اند (نقیب‌زاده، ۱۳۸۷: ۱۶۹ - ۱۶۵).

مقصود این نگاره ساخت قدرت، یعنی «بنیان‌های معرفتی و رویکرد مبتنی بر آن و فرایند تکوین آن» است؛ یعنی می‌خواهیم شیوه ایجاد قدرت در جمهوری اسلامی را بر اساس اسناد تاریخی بررسی کنیم و کاری به صورت‌بندی و نوع روابط میان ارکان حکومت، یعنی «قالب و ساختار قدرت» نداریم.

۳. گفتمان

گفتمان^۱ واژه فرانسوی به معنای گفت‌وگو، محاوره، رأی و عقیده است که به ارتباط بین زبان و واقعیت اجتماعی یا وابسته به هم بودن گفتار و کارکردهای فکری - اجتماعی آن که شامل همه فعالیت‌های انسان در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، هنری و علمی می‌شود می‌پردازد (آقابخشی و افشاری، ۱۳۸۳: ۹۱). این مفهوم در گذر زمان توسعه معنایی یافت و میشل فوکو و دیگران آن را به‌عنوان نظریه پست‌مدرن، برای تحلیل تمام علوم انسانی، خصوصاً فلسفه و علم سیاست، به کار گرفتند (میلز، ۱۳۹۰: ۱۰۸). به بیان ساده، گفتمان شیوه‌ای خاص برای سخن گفتن درباره جهان و فهم آن یا فهم یکی از وجوه آن است. مقصود این پژوهش معنای اصطلاحی گفتمان به‌عنوان یک نظریه یا روش نیست، بلکه اقتباسی از این نظریه به‌عنوان قالب تحلیل نظام‌مند است که کاملاً تهی از مبانی پست‌مدرن است، اما اقتضائاتی از آن را به‌عنوان سیکل تحلیل شامل می‌شود.

۴. انقلاب اسلامی

علی‌رغم خلط مفهومی انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی، «انقلاب اسلامی» در یکی از کامل‌ترین تبیین‌ها عبارت است از حرکتی بنیادین و تحولی اساسی در اوضاع و احوال سیاسی جامعه، بر اساس آموزه‌های اسلامی به منظور جایگزین کردن نظامی مبتنی بر اصول و احکام اسلامی (مصباح یزدی، ۱۳۹۷: ۹۸). در یک نسبت‌سنجی عالمانه، بین انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی یک همزیستی از نوع روح و جسم وجود دارد؛ بدین معنا که انقلاب اسلامی با پیروزی‌اش پایان نیافته است و مثل روح در

1. Discourse.

کالبد نظام جمهوری اسلامی به حیات خود ادامه می‌دهد. هنگامی که از گفتمان سخن می‌گوییم، منظورمان به تعبیر میشل فوکو، نظام‌های زبانی و بلکه معرفتی است که «معنا از طریق آن‌ها تولید می‌شود» و با اتکا به مجموعه‌ای از مفاهیم، قلمروی از جهان را برای ما معنادار می‌سازد.

چهارچوب نظری

قدرت همواره با منازعه و کشمکش‌های سیاسی و اجتماعی آمیخته بوده و به اعتقاد بسیاری، این امر نه تنها طبیعی، بلکه اجتناب‌ناپذیر است. در تاریخ معاصر ایران، سال‌های منتهی به انقلاب اسلامی و دهه اول آن، اوج نزاع فکری و گفتمانی میان جریان‌های سیاسی و اجتماعی بوده است که در بهمن ۱۳۵۷، تقریباً اکثریت جریان‌های فکری و فرهنگی ایران در برانداختن حکومت پهلوی در موضع اعلامی اتحاد یافتند. اما اندکی پس از پیروزی انقلاب، با ظهور اختلافات و تعارضات، ماهیت جریان‌ها و نیت پنهان شده در لباس انقلابیگری، عریان شد. از آنجاکه قانون اساسی جدید نقشه نظام‌سازی و ترسیم روابط ارکان قدرت در نظام تازه تأسیس تلقی می‌شد، جریان‌های گوناگون دخیل در انقلاب برای داشتن نقش و سهم بیشتر در اداره کشور، با قوت به این مسئله وارد شدند (دماوندی کناری، ۱۳۹۶: ۱۴۶). این گسست جریانی به شکل‌گیری شکاف‌های اجتماعی و منازعات سیاسی و مسلحانه منجر شد که می‌توان همه آن‌ها را ذیل دو کلان‌روایت از ساخت قدرت در دهه اول انقلاب اسلامی (دوره تأسیس و تثبیت) تحلیل کرد:

الف) کلان‌روایت گفتمان سکولار

گفتمان سکولار بر این باور است که انقلاب اسلامی برآیند هم‌افزایی و همکاری تمام جریان‌های سیاسی اجتماعی است و همه در آن سهم مساوی داشته‌اند. اما در منازعات بعد از انقلاب، جریان اسلامی بنیادگرای «روحانیت و نهاد دین» با تاکتیک‌های پوپولیستی و عوام‌فریبانه، دست به بسیج توده‌ای زد و با هدف دستیابی به قدرت، دیگر جریان‌ها را کنار گذاشت؛ زیرا سایر جریان‌ها و بازیگران فاقد نگرش ایدئولوژیک بودند و انقلاب اسلامی اساساً یک انقلاب ایدئولوژیک بود. سپس، با تدوین قانون اساسی و گنجاندن اصل ولایت فقیه، تمام قدرت سیاسی را به ولی فقیه سپردند و یک دیکتاتوری مشروع ایجاد کردند. حسین بشیریه در کتاب **دیباچه** اش می‌نویسد:

احزاب بنیادگرا به تحول از نظام سلطنتی به حکومت جمهوری قانع نبودند، بلکه خواستار ترکیب مذهب و سیاست و تأسیس حکومت دینی یا روحانی و اجرای احکام از طریق نظام سیاسی بودند. نوع مبارزه قدرت و شیوه بسیج سیاسی و ماهیت سیاست‌های اجتماعی این دوران (دهه اول انقلاب) به استقرار حکومتی پوپولیست انجامید که مهم‌ترین ویژگی آن مشارکت توده‌ای، بسیج سیاسی، جمهوریت یا دموکراسی محدود،

نظام ولایت فقیه یا فقیه‌سالاری و نوعی حکومت دینی بود. اینجا با طرح و وضع قانون مطبوعات جدید هرگونه نقد و انتقاد از روحانیون در مطبوعات، قابل مجازات با حبس اعلام شد (بشیریه، ۱۳۸۱: ۴۰ - ۲۷).

به‌طور کلی، سکولارها معتقدند با فریب مردم و تکیه بر چهره کاریزماتیک امام، وضعیت و حاکمیت دوگانه به زیان احزاب و گروه‌های لیبرال و میانه‌رو و به سود گروه‌ها و سازمان‌های تندرو «روحانیت پیرو امام» تمام شد.

ب) کلان‌روایت گفتمان انقلاب اسلامی

گفتمان انقلاب اسلامی معتقد است که این مدعیات با اسناد و شواهد تاریخی همخوانی ندارد و تحریف صریح تاریخ است. بر اساس اسناد داخلی و خارجی متعدد، جریان‌های سیاسی متنوعی در این حرکت‌های اعتراضی شرکت داشتند؛ اما انقلاب اسلامی با هدایت و مشارکت گروه‌های اسلامی و مبتنی بر آرمان‌های دینی شکل گرفت و سایر گروه‌ها نقشی محوری نداشتند. حتی گروه‌های اسلامی خرد عموماً با نقش حداقلی در حاشیه جریان اسلام ناب ظهور و بروز پیدا کرده‌اند و جریان اسلام‌گرا و پیرو امام عمده بار انقلاب را به دوش کشید (رفیع‌پور، ۱۳۹۶: ۱۱۲). بنابراین، ادعای حذف جریان‌های موازی و اقلیت از قدرت از طریق فریب افکار عمومی، نادرست است و با واقعیت‌های تاریخی مطابقت ندارد، بلکه به شهادت اسناد، گفتمان انقلاب ابتدا قدرت را به جریان‌های اقلیت واگذار کرد و داعیه‌ای برای حکومت کردن نداشت، بلکه بالعکس، نهضت آزادی دنبال حذف روحانیت در دولت موقت بود. درنهایت، با خیانت این جریان‌ها و فروش آرمان‌های الهی و مطالبات مردمی به قدرت‌های استعماری، اراده مردم آن‌ها را از چرخه قدرت خارج کرد. لذا ماهیت اسلامی انقلاب با مواضع حزبی و عملکرد عینی گفتمان سکولار «جریان‌های سوسیالیستی و لیبرالیستی ملی - مذهبی» در تضاد است؛ چراکه اساساً دنبال حرکت انقلابی و دگرگونی ساختاری نبودند (آبراهامیان، ۱۳۸۸: ۵۶۸ - ۵۶۲).

اکنون، ضمن تبیین ایده‌های اصلی این دو روایت کلان، آن‌ها را در ترازوی اسناد قرار می‌دهیم تا هم عیار این گفتمان‌ها نمایان شود و هم دست دلالت از فروش حقیقت و ماهیت گران‌قیمت انقلاب اسلامی بریده شود.

محورهای مقایسه و تطبیق گفتمان‌ها در ساخت قدرت

در اکثر نظام‌هایی که پس از پیروزی انقلاب شکل می‌گیرند به‌تدریج گفتمان‌های فرعی کنار می‌روند و رقابت بین دو یا سه گفتمان اصلی باقی می‌ماند که نهایتاً یکی از آن‌ها بر فرایند امور مسلط می‌شود و

مسیر انقلاب را طراحی و راهبری می‌کند. نکته اساسی روایت مستند از فرایند ساخت قدرت به‌عنوان هویت انقلاب برای تداوم و انتقال آن به نسل‌های آینده است. امروزه، درباره ساخت قدرت در انقلاب اسلامی و دهه اول آن دو روایت متضاد وجود دارد که با تحلیل چندسطحی، به مقایسه و تطبیق آن‌ها در محورهای پنج‌گانه (ماهیت و خاستگاه، ایدئولوژی و گفتمان، رویکرد و روش، انگیزه و هدف و پایگاه اجتماعی)، با اسناد معتبر می‌پردازیم و روایت معتبر و صحیح را به تصویر می‌کشیم.

۱. ماهیت و خاستگاه

پس از انقلاب مشروطه، تحولات عمیقی در ساختار سیاسی و اجتماعی ایران رخ داد که منجر به تکوین نظم سیاسی جدید و تأسیس نهادهای نوین همانند مجلس شد. به دنبال آن، احزاب سیاسی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین الزامات پارلمان و مجلس، متأثر از فرهنگ غرب مدرن شکل گرفت و نیروهای اجتماعی بسترهای جدیدی بر تأثیرگذاری بر قدرت پیدا کردند (عاصف، ۱۳۸۷: ۱۲۵). اما این پدیده اجتماعی دو مشکل اساسی به همراه داشت: اول اینکه احزاب سیاسی در ایران در دامن روشن‌فکری سکولار تولد یافت و از همان اوایل در دوران مشروطه، تقی‌زاده یکی از شرایط ورود به حزب را تفکیک دین از سیاست اعلام کرد (افشار، ۱۳۵۹: ۲۳۲)؛ و دوم اینکه روند طبیعی نداشت و از درون بسترهای اجتماعی نجوشید، بلکه به صورت دستوری و فرمایشی توسط قدرت‌های بیگانه یا قدرت حاکم متأثر از اندیشه‌های وارداتی روشن‌فکری تولد یافت (فیربنکر، ۱۳۷۹: ۹۵). نمونه بارز این احزاب حزب رستخیز بود که به اعتراف بسیاری از متفکران، رسالت ضددینی داشت و حمله گسترده‌ای ضد مذهب آغاز کرد (آبراهامیان، ۱۳۸۸: ۵۷۴). بدون تردید، ماهیت دستوری احزاب در ایران، فعالیت‌های ضدمذهبی آن‌ها، عدم برخورداری از پایگاه‌های مستقل و همچنین وابستگی برخی از آن‌ها به دو بلوک شرق و غرب، موجب بی‌اعتمادی و بدبینی مردم شد و شکاف گفتمانی بین مردم و حاکمیت به وجود آمد.

اما نیروهای گفتمان انقلاب اسلامی نه به استعمار خارجی وابسته بودند نه به استبداد داخلی، بلکه با تکیه بر تراش چندهزارساله اندیشه توحید رسالت خویش را آگاهی‌بخشی عمومی و رهایی انسان‌ها و جوامع از سلطه طواغیت قرار داد و با پرچم «نهاد دین» به تقابل با استعمار و استبداد پرداخت. درواقع، وقتی به سال ۵۶ و ۵۷ رجوع می‌کنیم، حرکت منتهی به انقلاب از شهر مقدس قم آغاز شد و جریان‌های روشن‌فکری ناسیونالیستی و مارکسیستی همانند حزب توده، سازمان منافقین و نهضت آزادی در آن نقش چندانی نداشتند؛ یعنی حرکت انقلاب ریشه در عمق جریان اسلامی در نهاد دین داشت و مردم خودشان را دنباله‌رو روحانیت، به‌عنوان مرجعیت دینی و پیش‌گامان مبارزه با ظلم، قلمداد و با راهبری و روشنگری‌های آنان، مسیر پرپیچ‌وخم انقلاب را تا مقصد پیروزی طی کردند. روحانیت شیعه همانند یک

تشکیلات نامرئی، پیام امام را در سراسر ایران به اشتراک گذاشت و یک وحدت جهت از پایتخت تا دورترین روستاهای مرزی ایجاد کرد. برخلاف ادعای سکولارها مبنی بر اینکه مشاغل روحانی جاذبه‌ای در طبقات شهرنشین نداشتند و اغلب روحانیون خرده‌پا دارای پایگاه اجتماعی روستایی بودند (اخوان کاظمی، ۱۳۸۸: ۲۸)، بسیاری از متفکران داخلی و خارجی، که از نزدیک شاهد جریان انقلاب و نقش‌آفرینی روحانیت در بسیج عمومی مردم بودند، به پیوند عمیق آنان با اقشار مردم و وجاهت اجتماعی روحانیت اذعان کرده‌اند. رابرت گراهام می‌نویسد:

واقعیت امر این است که روحانیت در میان مردم زندگی کرده و ارتباط بسیار نزدیک‌تری با آن‌ها داشته است و در نتیجه، از احساسات توده‌ها آگاهی بیشتری دارد. مسجد جزء لاینفک زندگی توده‌های مردم و بازار است و بازار مرکز زندگی عادی مردم. زمانی که روحانیت با سیاست‌های دولت مخالفت می‌کند، نظرهايشان دارای آن‌چنان مشروعیتی است که حتی در سخت‌ترین شرایط استبدادی، مورد توجه مردم قرار می‌گیرد (Graham, 1980: 218).

استمرار این حرکت قم در تبریز، ارومیه و مراکز استان‌ها نیز با محوریت مساجد سازمان‌دهی می‌شد (محمدی، ۱۳۹۸: ۸۰). به همین دلیل، در سال ۵۷ در برخی شهرها مانند کرمان و یزد، مساجد را به آتش کشیدند تا مردم را از مساجد دور کنند (دفتر ادبیات انقلاب اسلامی، ۱۳۸۷: ۶ / ۳۵۱). به عبارت دیگر، شروع و رهبری انقلاب از دفتر مرکزی فلان حزب نیست، بلکه از مساجد و عمق ساختارهای مذهبی و حوزه‌های علمیه است.

به‌علاوه، شعارهای انقلاب اسلامی شاهد دیگری بر این موضوع است؛ شعارهایی که مردم از نمایان شدن جرقه‌های انقلاب تا ۲۲ بهمن ۵۷ سر می‌دادند. تحقیقی درباره دیوان‌نوشته‌های دوران انقلاب و شعارها انجام شده است که نشان می‌دهد ۹۵ درصد آن‌ها ریشه در ارزش‌های ناب اسلامی دارند. با اقدامات امام و علما، بسیج مردمی گسترده‌ای با هدایت روحانیت با محوریت اندیشه امام صورت گرفت؛ اقدامی که گفتمان سکولار معتقد است گروه‌های انقلابی و روحانیت برای پیشرفت در مقابل دولت موقت، سراغ بسیج سیاسی و توده‌ای و تشویق مشارکت سیاسی به شیوه‌ای پوپولیستی رفتند (بشیریه، ۱۳۸۱: ۳۵ - ۳۴) و مردم را با ایدئولوژی و آموزه‌های مذهبی به میدان کشاندند تا با استفاده ابزاری از آن‌ها، حکومت و قدرت را تصاحب کنند، درحالی‌که نگاه امام و روحانیت به مردم و ضرورت رویکرد فکری - فرهنگی برای بیداری فطرت آزادی‌خواه و عدالت‌طلب مردم و بی‌نتیجه دانستن استفاده از سلاح و درگیری مسلحانه کاملاً خلاف آن را به اثبات می‌رساند. بدیهی است که مغرضان نظام دینی این امر را تحریف و تمسخر می‌کنند. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید:

حادثه عظیم بی‌نظیر تاریخی انقلاب اسلامی را مردم رقم زدند. انکار نقش مردم و بی‌اعتنایی به حضور مردمی - که متأسفانه امروز در بعضی از نگاه‌های شبه‌روشن‌فکرانه، انسان مشاهده می‌کند - خطاست. وقتی مردم به یک سمتی گرایش پیدا می‌کنند، کسانی که از این گرایش خود را منتفع نمی‌بینند، اسمش را می‌گذارند حرکت پوپولیستی و حرکت عوام‌گرایی. این خطاست (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷/۲/۱۱).

بنابراین، اسلامی بودن نودوپنجاه درصدی دیوارنوشته‌ها و شعارهای مذهبی مردم، شروع حرکت از عمق شهر مذهبی قم و استمرار آن در دیگر شهرها با راهبری حوزه‌های علمیه، سازمان‌دهی حرکت‌های انقلابی در مساجد و نقش‌آفرینی مردم در مناسبت‌های دینی مانند عاشورا و تاسوعا شاهد گویایی بر ماهیت انقلاب و گفتمان انقلاب اسلامی است و ساخت قدرت در جمهوری اسلامی از شرع و مردم ایجاد شد.

۲. ایدئولوژی و گفتمان

نقش نیروهای سیاسی و اجتماعی با خوانش آن‌ها از ماهیت انقلاب رابطه مستقیمی دارد و وزن هریک را در پیروزی انقلاب مشخص می‌سازد. برای تبیین این مسئله باید به این نکته توجه داشت که در بین نخبگان بعد از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، برای پاسخ به این پرسش که «برای رفع مشکلات چه باید کرد؟» سه جریان عمده داعیه‌دار بحران‌زدایی از جامعه ایران شدند تا غبار دیکتاتوری و نابسامانی‌های بعد از کودتای ۲۸ مرداد را از چهره ایران بزدایند: جریان اسلامی به رهبری امام خمینی (ره)، جریان مارکسیستی همانند چریک‌های فدایی خلق و سازمان مجاهدین و جریان‌های لیبرال ملی‌گرا یا ملی - مذهبی نظیر جبهه ملی و نهضت آزادی.

در ایران معاصر، بسیاری از احزاب که عموماً روشن‌فکران در آن‌ها عضو بودند، تحت مدیریت ایدئولوژی‌های بیگانه مارکسیستی و لیبرالیستی قرار گرفته بودند (قیصری، ۱۳۸۳: ۷۳) و از ابتدا جریان استحاله دین و حذف نهاد دین از جامعه را دنبال می‌کردند. این مسئله از توهین به اعتقادات با عنوان خرافات در مشروطه تا لزوم جایگزینی الهیات تجدد و ناسیونالیسم با عنوان توسعه در عصر پهلوی در بستر حزب توده و جبهه ملی و امتداد انحرافات ایدئولوژیک در بستر سازمان مجاهدین و جبهه ملی، کاملاً مبرهن است (خسروپناه، ۱۳۸۹: ۳۰۷). جریان مارکسیستی جامعه را به سمت جنگ‌های چریکی و تقابل مسلحانه شهری سوق داد، که عده زیادی از آن‌ها همان ابتدای کار حذف شدند و سران آن‌ها نیز سال ۵۴ در زندان ساواک تغییر موضع دادند و رسماً در اعلامیه‌ای، پذیرش مارکسیسم - لنینیسم را اعلام کردند (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۹: ۱ / ۴۳۰). جریان دیگر نیز که مهم‌ترین خواست آن‌ها تأمین آزادی‌های سیاسی و اجتماعی از طریق محدود کردن ساختار قدرت سیاسی و ایجاد نوعی مشروطیت یا

جمهوریت بود در پی حرکت‌های اصلاح‌طلبانه برآمدند تا ساختار حاکمیت و استبداد را تعدیل کنند؛ یعنی به دنبال حکومت جمهوری یا دموکراسی پارلمانی بودند.

بازرگان در آستانه پیروزی انقلاب در بهمن ۵۷ می‌گفت: اسلام و دموکراسی را مترادف و پهلوی هم قرار می‌دهیم و حکومت جمهوری اسلامی ما جمهوری دموکراتیک است. همین نگرش باعث شد بعد از استعفا، لیبرال بودن خودشان را یکی از جرم‌ها و گناهان دولت موقت بشمارد (میرسلیم، ۱۳۸۹: ۱۶۹). لذا بسیاری از این جریان‌ها از ایده اصلی انقلاب اسلامی، منحرف شده و الگوهای دیگری همچون دولت‌های دموکراتیک غیرمذهبی، توسط جبهه ملی (آبراهامیان، ۱۳۸۸: ۵۶۸ - ۵۶۲)، ترویج حکمرانی لیبرالی و حذف دین از سیاست (عیوضی، ۱۳۸۶: ۱۱۳) و نظام سلطنتی محدود توسط نهضت آزادی دنبال می‌شد (سلطانی، ۱۳۶۷: ۲۶۳). گفتمان‌های التقاطی درصدد متوقف کردن انقلاب اسلامی در ساحت نرم‌افزاری و سخت‌افزاری برآمدند. در این راستا، نهضت آزادی با جذاب‌سازی لیبرال‌دموکراسی و تقلیل آرمان‌های انقلابی و تفسیر به رأی شریعت، دست به عرفی‌سازی در ساحت باور، ساختار و رفتار جامعه و استحاله نرم انقلاب زد (نوروزی، ۱۳۹۳: ۱۲۲).

به موازات آن، سازمان مجاهدین خلق، که مارکسیسم را فلسفه راستین انقلاب می‌دانست و استدلال می‌کرد که اسلام ایدئولوژی طبقه متوسط است، ولی مارکسیسم ایدئولوژی رستگاری و رهایی طبقه کارگر (آبراهامیان، ۱۳۸۴: ۶۰۸)، با رأی ندادن به قانون اساسی و اعتراض به ولایت فقیه، به انقلاب و مردم خیانت کرد و با ترور بیش از هفده‌هزار نفر از مردم و لایه اول نیروهای انقلاب، همچون شهید بهشتی و رجایی، درصدد سقوط انقلاب برآمد. به همین دلیل، شهید بهشتی مشکل اساسی احزاب و تشکلات را غیرمکتبی بودن و غیراصیل بودن آن‌ها می‌دانست (جاسبی، ۱۳۷۷: ۱ / ۳۶۶) و درصدد تأسیس حزب جمهوری اسلامی برآمد.

در این شرایط که سوسیالیسم و ناسیونالیسم لیبرال به‌عنوان رقبای ایدئولوژیک اسلام شیعی در ایران با بن‌بست و تنگنای نظری و عدم توفیق عملی مواجه بودند، اسلام شیعی در هیئت جدید خود که به‌تدریج باتوجه‌به مسائل و موضوعات روز و مبتلا به جامعه به نحوی فزاینده مدعی راه حل‌های بدیع و اصیل بود، قدم به عرصه رقابت با اندیشه‌های وارداتی گذاشت و نهایتاً توانست به صورت مدعی پیروز این میدان بسیج مردمی منجر به انقلاب اسلامی ایران را هدایت کند (حاضری، ۱۳۷۷: ۱۱۳).

امام باور داشتند که صرفاً اسلام ناب و فقه شیعه می‌تواند طوق نوکری غرب و شرق را از گردن این ملت باز کند و سرنوشت ملت را به دست خودشان بسپارد. در همین راستا از دهه چهل نهضت خویش را شروع کردند و نرم‌افزار این نهضت سیاسی اجتماعی را در سال ۱۳۴۸ در قالب نظریه ولایت فقیه به‌عنوان

الگوی حکمرانی دینی، رسماً تبیین کردند. درواقع، برخلاف جریان‌های موازی که بر الگوهای دولت - ملت و دیوان‌سالاری سکولار برای محدود کردن استبداد تأکید می‌کردند، امام در قامت اسلام سیاسی هویت انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی را تثویزه، و نظام طاغوت‌سالار را به نظام مردم‌سالار تبدیل کردند. سپس، با تربیت راهبرانی همچون مقام معظم رهبری، شهید بهشتی و شهید مطهری برای گفتمان‌سازی در این زمینه، شبکه نهاد دین و روحانیت را سامان‌دهی کردند.

۳. رویکرد و روش

امام معتقد بودند که نه خشونت سوسیالیستی راهگشاست و نه وادادگی لیبرالیستی؛ چراکه هر دو با رویکرد نخبه‌گرایی، قطبی کردن شدید فضای سیاسی و اجتماعی و تزلزل در منافع ملی اقبال عمومی و حمایت مردمی را از دست داده‌اند و ظرفیت بسیج اجتماعی ندارند. لذا رویکرد امام بر اساس نظریه امامت و سنت قرآنی «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا يَقَوْمٌ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (رعد / ۱۱)، از یک سو، مبارزه ایدئولوژیک و گفتمانی با جریان‌های التقاطی و انحرافی بود که نموده‌های آن را در بیانیه‌های علما برای مرزبندی با مارکسیست‌ها در سال ۵۴ و جدایی بسیاری از تشکله‌ها و گروه‌های مذهبی از آن‌ها مشاهده می‌کنیم (روحانی، ۱۳۸۷: ۳ / ۷۲۳)، و از سوی دیگر، حرکت جامعه از تکثر مدنی به وحدت فطری بود که با بیداری وجدان و شوراندن فطرت ضد ظلم زمانه (نه حرکت‌های پوپولیستی و مسلحانه) و مشارکت همگانی اقشار و طبقات جامعه (نه تمرکز نخبگانی و قشری)، سامان اجتماعی و سیاسی مطلوب در ایران شکل بگیرد. درواقع، امام تکثرات جامعه را به سمت «کل واحد شدن» بر اساس منطق حرکت از «وحدت به کثرت و از کثرت به وحدت» رهبری کردند و امتداد حرکت تاریخی پیامبران الهی و مصلحان اجتماعی را تحقق بخشیدند؛ چراکه در اندیشه توحیدی، باید عقلانیت اجتماعی در بالاترین سطح نهادینه شود تا حرکت کاروانی جامعه به سوی افق آرمانی و الهی شتاب پیدا کند. لذا امام بر این باور بودند که «انقلاب نیاز به نهضت فکری دارد و بزرگ‌ترین کاری که از ما ساخته است بیدار کردن و متوجه ساختن مردم است» (موسوی خمینی، ۱۳۸۸: ۱۱ / ۱۹۶).

ثمره بصیرت‌بخشی روحانیت به محوریّت امام به‌قدری بود که وقتی به تظاهرات عاشورای سال ۵۷ مراجعه می‌کنیم، اگر کودکان، ناتوان‌ها، پیران و قسمتی از زنان را که در خانه می‌مانند کنار بگذاریم، تمام مردم تهران در خیابان‌ها بودند و شعار «مرگ بر شاه» را فریاد می‌زدند؛ پدیده‌ای که در سایر انقلاب‌های دنیا شاهد آن نیستیم. بنابراین، در تهران و تمام ایران یک اراده جمعی شکل گرفت (بریر و بلانشه، ۱۳۵۸: ۲۵۵) و تمام مذاهب، اعم از شیعه و سنی، یک‌صدا رفتن شاه و حاکمیت آموزه‌های اسلامی را فریاد زد و همان شعارهایی که در کردستان و خوزستان شنیده می‌شد در تهران نیز به گوش می‌رسید.

این رویکرد هوشمندانه امام خمینی ره نه تنها عموم مردم و اقلیت‌های قومی و مذهبی را به قیام برای حق کشاند، بلکه حتی بدنه نظامی حکومت و ارتش را همراه کرد و برخلاف روش گروه‌هایی همچون سازمان چریک‌های فدایی خلق در دشمن خواندن ارتش شاهنشاهی و لزوم کشتار آن‌ها، تحقق شعار امام با عنوان «ارتش برادر ماست» متفکران غرب و شرق عالم را متحیر ساخت و دستگاه تحلیلی آن‌ها را به هم ریخت (مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، ۱۳۷۸: ۲۵ / ۲۱۶؛ شورای نویسندگان، ۱۳۸۶: ۴۷۲). لذا بریر اعتراف می‌کند: «چیزی که اغلب درمورد ایران شنیده‌ام این است که آن را نمی‌فهمیم» (فوکو، ۱۳۷۹: ۵۵)؛ یا به تعبیر فوکو، «جنبش مردم ایران تحت قانون انقلاب‌ها درنیامد» (همان: ۲۸۸) و اگر بخواهیم پاسخ این پرسش را بیابیم که «چطور روحانیت و مرجعیت چنین محبوبیت عمومی یافتند و همگان را ضد تجدد صوری پهلوی برانگیختند و آنان را در مسیری انداختند که نظام دیکتاتوری نوگرا را سرنگون کنند؟ و به عبارت ساده، چطور ساخت جدید قدرت شکل گرفت؟»، باید به مرور فعالیت‌های فرهنگی - سیاسی مذهبی‌ها در فاصله سال‌های پس از شهریور بیست تا بهمن ۷۵ بپردازیم؛ یعنی باید ماهیت و ریشه‌های انقلاب را در عمق میراث مذهبی آن در تطور تاریخ و به‌ویژه بعد از شکسته شدن دیکتاتوری رضاخان جست‌وجو کنیم که با اقدام به نوعی خانه‌تکانی، کوشیدند دین را که در تمام دوره رضاخان گرفتار انزوا شده بود، احیا کنند و آن را در پیوند بیشتری با جامعه و سیاست قرار دهند؛ تجربه‌ای که درنهایت، منجر به حزب جمهوری اسلامی ایران شد (جعفریان، ۱۳۸۶: ۱۱).

به روایت تاریخ، هیچ انسداد سیاسی در دهه اول انقلاب اتفاق نیفتاد و در مرحله تأسیس انقلاب و «دوران گذار»، تمام احزاب و گروه‌ها به‌راحتی در رأس امور اساسی همانند دولت و همچنین مجلس حضور یافتند و آزادانه بر سر مناصب حاکمیتی به رقابت پرداختند. حتی در انتخابات مجلس خبرگان، کاندیداهای سه گروه سیاسی مهم، یعنی حزب جمهوری اسلامی و جامعه روحانیت مبارز و سایر گروه‌های همسو با آنان، در یک طرف و نهضت آزادی در طرف دیگر و یک جریان مهم شامل ائتلاف پنج گروه سیاسی (سازمان مجاهدین خلق، جنبش مسلمانان مبارز، جنبش انقلابی مردم مسلمان ایران، جنبش برای آزادی و سازمان اسلامی شورا) در طرف سوم به رقابت پرداختند (رضوی، ۱۳۹۷: ۲۵۵)؛ یعنی علی‌رغم اینکه این جریانات همسو با نرم‌افزار انقلاب نبوده و به اعتراف بازرگان «هرگز برنامه‌ای برای تضعیف مقام سلطنت (انقلاب) نداشتند» (مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۴۰: سند ۱۰۳۳ / ۳۱۶)، نه تنها از عرصه سیاست و قدرت در انقلاب حذف نشدند، بلکه برای کسب عالی‌ترین مناصب حکومتی با جریان پیرو امام و گفتمان انقلاب اسلامی، به‌طور مساوی، آن‌هم برای عالی‌ترین مناصب قدرت به رقابت پرداختند.

چیزی که به حیات سیاسی و اجتماعی آن‌ها در جمهوری اسلامی پایان داد التقاط فکری و خیانتشان به آرمان‌های انقلاب و وابستگی خارجی به سرویس جاسوسی همچون سیا بود که در اسناد لانه جاسوسی و اسناد ساواک آشکار شد. نهضت آزادی، سازمان مجاهدین و افرادی همچون بنی‌صدر در این زمینه کارنامه سیاهی دارند. برخی از اعضای اصلی نهضت آزادی همچون عباس امیرانتظام (سخن‌گوی دولت موقت)، بهرام بهرامیان و محمد توسلی با سازمان جاسوسی سیا^۱ در ارتباط بودند و با خیانت به انقلاب، اخبار و حوادث انقلاب را در اختیار آمریکایی‌ها می‌گذاشتند (دانشجویان پیرو خط امام، ۱۳۹۰: ۸ / ۸۸). در چندین سند از اسناد لانه جاسوسی نیز ارتباط بنی‌صدر به‌عنوان مشاور شرکت صوری آمریکایی (با اسم مستعار س.د.لور ۱۰) با راترفورد (مأمور ایستگاه سازمان سیا در تهران) مبرهن شد. وی در مدت سه هفته، سه دیدار با بنی‌صدر داشت (همان: ۴ / ۶۹۲). در این اسناد، بنی‌صدر، یزدی، قطب‌زاده و... به‌عنوان مارکسیست‌های تندرو معرفی شدند که کوشش می‌کنند کشور ایران را نابود کنند (همان: ۳ / ۳۶۷). لذا اوج تراژدی دموکراسی را در این صفحات تاریخ انقلاب ایران می‌توان مشاهده کرد.

بدیهی است که همه نظام‌های سیاسی برای ساخت قدرت خطوط قرمزی دارند و بر اساس یک ایدئولوژی قانون اساسی و ساختارهای اجتماعی را تعریف می‌کنند. در دموکراتیک‌ترین انقلاب‌های جهان هم این‌طور نبود که تمام گروه‌ها به‌طور مساوی، فرصت مشارکت پیدا کنند؛ اما در انقلاب اسلامی، این مسیر حتی برای مخالفان ابتدا مسدود نشد و همه گروه‌های اجتماعی فرصت حضور فکری و اجرایی پیدا کردند. لذا اتهام رفتارهای ایدئولوژیک و تمرکزگرایی در قدرت به جریان اسلام‌گرا برای کنار زدن گروه‌ها و جریان‌های دیگر کاملاً خلاف واقع است. جالب‌تر اینکه به شهادت تاریخ، برعکس این ادعا، گروه‌های لیبرال و ملی - مذهبی می‌خواستند نیروهای انقلاب را حذف کنند و در اقلیت قرار دهند؛ چنان‌که بر اساس اظهارات خود مهندس بازرگان، ۷۳ درصد اعضای کابینه و جریان غالب در کابینه دولت موقت را نیروهای هوادار نهضت آزادی و جبهه ملی تشکیل می‌دادند؛ یعنی یازده نفر از نهضت آزادی، یازده نفر از جبهه ملی و منفردین وابسته به آن، چهار نفر از انجمن اسلامی مهندسين و چهار نفر از روحانیون شورای انقلاب (نجاتی، ۱۳۷۷: ۴۰ - ۳۹).

۴. انگیزه و هدف

نیروهای اجتماعی و احزاب سیاسی فعال در دوران انقلاب منافع و نارضایتی‌های مخصوص به خودشان را دنبال می‌کردند (گشنیزجانی و حاضری، ۱۳۹۹: ۹۹). آن‌ها که عملاً نمی‌توانستند با گفتمان انقلابی که شعار مبارزه با امپریالیسم و سرمایه‌داری سر می‌دهد مقابله کنند، درصدد تشدید تنش و تضاد بین نخبگان

1. CIA.

اسلام‌گرا و تأمین منافع خویش بودند. جالب است که این گروه‌ها که قبل از انقلاب انگشت‌شمار بودند و همان‌ها هم توسط رژیم طاغوت به شدت کنترل و سرکوب می‌شدند، بعد از انقلاب به بیش از هشتاد گروه رسیدند و مدعی سهمی از قدرت شدند (فوزی تویسرکانی، ۱۳۸۴: ۱ / ۳۶۸). درعین‌حال، امام و روحانیت هوادار ایشان که بیشترین بار انقلاب بر دوششان بود، هیچ انگیزه‌ای برای تصدی قدرت اجرایی کشور نداشتند و امام مکرر تأکید می‌کردند که روحانیون به هدایت و نظارت اکتفا خواهند کرد (همان: ۱ / ۱۷۸).

امام صراحتاً در موارد متعددی از جمله در آبان ۵۷ در پاسخ به خبرنگاری که پرسید: آیا بعد از رفتن شاه، خودتان قدرت را در دست می‌گیرید؟ فرمودند: من نمی‌خواهم حکومت را در دست بگیرم؛ اما مردم را برای انتخاب حکومت هدایت خواهم کرد و شرایط آن را نیز به مردم اعلام می‌کنم (موسوی خمینی، ۱۳۶۱: ۴۲). باین‌حال، نه امام داعیه رهبری داشتند و نه روحانیت سودای قدرت؛ اما اجماع اراده عمومی بر رهبری امام تا حدی قوت داشت که حتی شخصیت‌های مخالف ایشان هم ادعای رهبری نکردند و مردم و جریان‌ها امام را یگانه رهبر شایسته تلقی می‌کردند؛ تا جایی که حتی نیروهای نظامی را نیز به تأیید امام و فرمان‌برداری از ایشان وامی‌داشتند (رفیع‌پور، ۱۳۹۶: ۱۱۲). در طرف دیگر، تنگنای خیانت مکرر لیبرال‌ها و ملی - مذهبی‌ها در دولت بازرگان و بنی‌صدر و خشونت سازمان مجاهدین خلق در ترور مسئولان و مردم امام را وادار ساخت تا اجازه ورود روحانیت به قدرت و مدیریت را صادر کنند.

سازمان مجاهدین، که هدفش حکومت اسلامی نبود، رسماً در سال ۱۳۵۷ عنوان «بخش مارکسیست - لنینیستی سازمان مجاهدین خلق ایران» را برای خود برگزید و نهایتاً در جریان انقلاب با ادغام با برخی از گروه‌های مائوئیسم، سازمان «پیکار در راه آزادی طبقه کارگر» را به وجود آورد (آبراهامیان، ۱۳۸۴: ۱۸۱). لذا این ادعای برآمده از اندیشه شرق‌شناسانه که جریان بنیادگرا (روحانیت پیرو امام) به تحول از نظام سلطنتی به حکومت جمهوری قانع نبود و خواستار ترکیب مذهب و سیاست و تأسیس حکومت دینی یا روحانی بود (بشیریه، ۱۳۸۱: ۲۸) امری کاملاً خلاف واقع است و باینکه هسته اصلی همه تظاهرات و راه‌پیمایی‌های سال‌های ۵۶ و ۵۷ به‌ویژه راه‌پیمایی بزرگ روز تاسوعا با استفاده از شبکه مساجد و روحانیون آن‌ها اداره می‌شد و حزب جمهوری اسلامی با پایگاه مردمی چندمیلیونی، مردمی‌ترین حزب به‌شمار می‌رفت، که در تاریخ ایران چنین استقبال مردمی از یک حزب بی‌نظیر بود و از طرف دیگر، جریان‌های موازی همچون نهضت آزادی، سال‌ها قبل از انقلاب مرده بودند (فارسی، ۱۳۶۲: ۱۳ / ۱۴۷)، در عمل، عکس آن رقم خورد و به تعبیر روزنامه *اطلاعات*، دولت به نهضت آزادی که هوادار دمکراسی پارلمانی و مخالف تئوکراسی یا حکومت دینی بود (۲۸ شهریور ۱۳۵۸) واگذار شد. حتی با شروع به کار دولت موقت، امام خمینی رحمته‌الله به‌شدت از آن حمایت کردند و مردم را به پشتیبانی از دولت فراخواندند و

دولت با این حمایت‌ها کار خود را آغاز کرد (فوزی تویسرکانی، ۱۳۸۴: ۱۹۶). مراقبت امام از تبدیل نشدن «نهاد دین» به «نظام حزبی و نهاد قدرت» تا جایی بود که پس از مأموریت موفق «حزب جمهوری اسلامی» در سامان اجتماعی، امنیت ملی و تثبیت بنیان انقلاب در دوران گذار، امام در سال ۶۵ دستور تعطیلی آن را صادر کردند.

۵. بدنه اجتماعی و پایگاه مردمی

اسناد تاریخی گواه روشنی است که احزاب و جریان‌های سیاسی بدنه اجتماعی نداشتند و رویکرد نخبه‌گرایانه و حزبی آن‌ها به شکاف بین بدنه سیاسی و بدنه اجتماعی منجر شد. گفتمان سکولار که از قاعده مهم دمکراسی در تکوین قدرت، یعنی «رأی اکثریت» و عناصر وحدت‌بخش جامعه، یعنی قوانین مدنی، مصالح جمعی، وحدت ملی و امنیت عمومی، عبور کرده و به قدرت‌طلبی و گذار از اخلاق مدنی و اصول دمکراتیک اشتغال یافته بود، نتوانست حمایت همگانی و بسیج توده‌ای را به خود جلب کند؛ چراکه به اعتراف مقاله پیمایشی «بررسی نگرش مردم نسبت به احزاب سیاسی در ایران»، ۵۶ درصد مردم بر این باور بودند که احزاب تنها در پی تحقق منافع گروهی و جناحی‌اند و به‌مثابه جویندگان دائمی قدرت تلقی می‌شوند (فاضلی و همکاران، ۱۳۸۸). به‌علاوه، نخبه‌گرایی و کیش شخصیت‌پرستی جریان‌های سیاسی و اجتماعی سکولار نشان می‌دهد که در بیش از یک سده در ایران، ارتباط بسیار ضعیفی بین روشن‌فکران و رهبران احزاب با توده‌ها بوده است (سردارنیا، ۱۳۹۳: ۵۰) و گروه‌هایی مثل نهضت آزادی سال‌ها بود که از نفس افتاده بودند و نهضت ده سالی بود که کار فعالی نمی‌کرد و اصلاً تعطیل بود و پایگاه اجتماعی و نفوذ مردمی نداشت (شیبانی، ۱۳۷۸: ۱۴۷ - ۱۲۷).

به همین سبب، امام خمینی ره از گرایش جریان راهبر انقلاب به حصار حزبی به‌شدت محافظت کردند و علی‌رغم کار تشکیلاتی هوشمندانه، جغرافیای گفتمان انقلاب را در گستره ایران وسعت بخشیدند تا تمام ایران برای انقلاب بسیج شود. این عقلانیت مدیریتی برآمده از مدل امامت، سبب قیام تمام‌قد جامعه ایران شد.

از آنجاکه در نظام سیاسی اسلام مردم در راستای داشتن حیات طیبیه، با اراده خویش و با استفاده از حق «تعیین سرنوشت» هم در حدوث و هم در بقای حکومت دارای نقش مؤثرند، امام خمینی ره در عین اینکه مشروعیت رهبر را الهی می‌دانستند، می‌فرمودند: ولایت فقیه‌ی نافذ است که منتخب مردم باشد (موسوی خمینی، ۱۳۷۲: ۴۱). تأکید ویژه امامین انقلاب بر نقش مستقیم مردم در حکومت اسلامی به‌عنوان صاحبان انقلاب به‌قدری حائز اهمیت است که بسیاری از اندیشمندان دولت اسلامی را دولتی مدرن تلقی کرده‌اند. از منظر بیانیه گام دوم انقلاب، رمز دستیابی نظام اسلامی به موفقیت‌ها تکیه بر

عنصر کلیدی اراده ملی و همگانی است؛ اراده‌ای که با آشکار شدن چهره واقعی احزاب و جریان‌های التقاطی و لیبرال آن‌ها را از صحنه قدرت و سیاست کنار زد. خصوصاً با رأی نودوپنج‌درصدی به ریاست‌جمهوری یکی از برجسته‌ترین یاران امام (آیت‌الله خامنه‌ای) بعد از آشکار شدن خیانت بازرگان و بنی‌صدر، افکار عمومی از اخراج ضدانقلاب‌ها، میانه‌روها و لیبرال‌ها به‌شدت استقبال کرد (شفیعی‌فر، ۱۳۹۳: ۲۶۹). بنابراین، نقش اساسی را در ساخت قدرت، یعنی در تکوین و تثبیت انقلاب، جریان اسلام ناب به رهبری امام با محوریت اسلام شیعی بر عهده داشت.

هرچند برخی نویسندگان تأثیر جوهره دینی شخصیت امام را به جذابیت شخصی و کاریزماتیک تقلیل می‌دهند، روشنگری‌های مکتبی امام از قبل انقلاب و هدایتگری الهی ایشان تمام شکاف‌های اجتماعی و گسست‌های جریان‌ی را مدیریت و به نفع مردم کنترل کرد. همین عنصر بود که شخصیت منحصر به فردی از ایشان ساخت. اهمیت رهبری امام تا جایی است که مقام معظم رهبری می‌فرمایند: انقلاب اسلامی بی‌نام امام خمینی (ره) در هیچ جای جهان شناخته شده نیست. امام با الهام از انباشت تجربه تاریخی نهضت‌های علما و روحانیت در طول تاریخ و به‌ویژه در جریان مشروطه، نگذاشتند لیبرال‌ها و سکولارها بر ثمره کار نیروهای انقلاب مسلط شوند. شهید مطهری می‌نویسد:

تاریخ نهضت‌های اسلامی صد ساله اخیر یک نقیصه را در رهبری روحانیت نشان می‌دهد و آن اینکه روحانیت نهضت‌هایی را رهبری کرده، تا مرحله پیروزی بر خصم ادامه داده و از آن پس ادامه نداده و پی کار خود رفته و نتیجه زحمات او را دیگران... برده‌اند...؛ ازجمله مشروطیت (مطهری، ۱۳۹۴: ۱۰۵ - ۱۰۴).

درعین‌حال، برای رشد اجتماعی و مدنی توده‌ها و تحقق مردم‌سالاری دینی در نخستین روزهای پیروزی انقلاب، امام این جریان‌ها را در بوته آزمایش نهادند و فضا را برای رقابت آزاد همه احزاب سیاسی و نیروهای اجتماعی باز کردند تا مردم ماهیت واقعی آن‌ها را بشناسند و درباره آن‌ها قضاوت کنند و تصمیم بگیرند؛ چنان‌که این روش رهبران الهی و پیامبران در طول تاریخ بوده است.

جدول ۱. مقایسه و تطبیق گفتمان انقلاب اسلامی و سکولار

گفتمان	دال مرکزی	دال‌های شناور				
		ماهیت و خاستگاه	ایدئولوژی و گفتمان	رویکرد و روش	انگیزه و هدف	پایگاه اجتماعی
گفتمان انقلاب اسلامی	نظام ولایت فقیه اسلام سیاسی	دین نهاد دین	اسلام ناب فقه شیعه	انقلابی براندازانه	حاکمیت اسلام، هدایت همگانی و رفع ظلم	عمومی مردمی
						نقش حداکثری جریان‌های اسلامی و حداقلی سکولار
						روایت از رهبری
						روایت از نقش جریانی

گفتمان	دال مرکزی	دال‌های شناور				
		ماهیت و خاستگاه	ایدئولوژی و گفتمان	رویکرد و روش	انگیزه و هدف	پایگاه اجتماعی
گفتمان سکولار	نظام سلطنتی مشروطه (پارلمان - قانون) اسلام اجتماعی	سکولاریسم دستوری استعماری و استبدادی	لیبرالیسم سوسیالیسم اسلام التقاطی	اصلاح طلبانه پارلمان‌تاریستی مسلحانه	قدرت طلبی منافع حزبی	محدود نخبگانی
						نقش همسان نیروهای اجتماعی
						کاریزماتیک

نتیجه

ساخت قدرت اولین مسئله پیش روی انقلاب‌ها و بستر منازعات سیاسی و شکاف‌های اجتماعی است، اما پس از تأسیس و تثبیت انقلاب، روایت ساخت قدرت برای جلوگیری از تحریف، استحاله و انتقال هویت انقلاب به نسل‌های آینده امری حیاتی است. درباره ساخت قدرت در دهه اول انقلاب اسلامی، دو کلان‌گفتمان وجود دارد: گفتمان سکولار انقلاب را حاصل مشارکت همسان تمام جریان‌های سیاسی و اجتماعی می‌داند که پس از انقلاب، توسط جریان اسلامی بنیادگرای «روحانیت و مذهبی‌ها» با تاکتیک‌های پوپولیستی و استعانت از چهره کاریزماتیک امام، بسیج توده‌ای ایجاد کرد و برای رسیدن به ریاست و قدرت، همه را کنار زد، سپس قانون اساسی را تدوین کرد و با گنجاندن اصل ولایت فقیه، تمام قدرت سیاسی را در ولی فقیه و روحانیت متمرکز ساخت؛ درمقابل، گفتمان انقلاب اسلامی این ادعا را تحریف صریح تاریخ می‌داند؛ چراکه بر اساس اسناد داخلی و خارجی، اولاً انقلاب با هدایت و مشارکت گروه‌های اسلامی و مبتنی بر آرمان‌های دینی شکل گرفت و سایر گروه‌ها و ایدئولوژی‌ها یا تعطیل شدند یا نقشی محوری نداشتند؛ ثانیاً این جریان‌ها به لحاظ ماهیت، بن‌مایه سکولار، ضددینی یا التقاطی داشتند و به لحاظ ساختاری، فرمایشی، دستوری وابسته به استعمار یا استبداد بودند. با این حال، گفتمان انقلاب، که همواره به رشد عقلانیت سیاسی و اجتماعی مردم می‌پرداخت و داعیه قدرت نداشت، در ابتدا نه تنها فرصت رقابت آزادانه برای کسب قدرت را به جریان‌های اقلیت واگذار کرد، بلکه حتی با شروع به کار دولت موقت، امام خمینی رهبر به شدت از آن حمایت کردند و مردم را به پشتیبانی از دولت فراخواندند. جالب اینجاست که نهضت آزادی دنبال حذف روحانیت در دولت موقت بود. درنهایت، با خیانت این جریان‌ها و فروش آرمان‌های الهی و مطالبات مردمی به قدرتهای استعماری، اراده مردم آن‌ها را از چرخه قدرت و سیاست خارج کرد و ساخت قدرت از مردم و شرع شکل گرفت.

بنابراین، برای حل اساس پرسش از ساخت قدرت، این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی به واکاوی چندسطحی این دو کلان‌گفتمان در پنج محور (ماهیت و خاستگاه، ایدئولوژی و گفتمان، رویکرد و روش،

انگیزه و هدف و پایگاه اجتماعی) پرداخت و با مقایسه و تطبیق آن‌ها در ترازوی اسناد، روایت صحیح را مستند کرد. بازنمایی تفصیلی هریک از سطوح و اضلاع این پژوهش می‌تواند سرمایه معتبری را در اختیار نسل‌های آینده انقلاب قرار دهد و ماهیت انقلاب را از دستبرد سارقان حقیقت مصون سازد.

منابع و مأخذ

قرآن کریم.

۱. آشوری، داریوش (۱۳۷۰). *دانشنامه سیاسی*. تهران: سهرودی. مروارید.
۲. آقابخشی، علی (۱۳۸۳). *فرهنگ علوم سیاسی*. ویرایش ششم. تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.
۳. آبراهامیان، یرواند (۱۳۸۸). *ایران بین دو انقلاب*. ترجمه احمد گل محمدی و محمدابراهیم فتاحی. تهران: نشر نی.
۴. آبراهامیان، یرواند (۱۳۸۴). *اسلام رادیکال مجاهدین ایرانی*. ترجمه فرهاد مهدوی. نسخه الکترونیکی.
۵. اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۸۸). *علل ناکارآمدی احزاب سیاسی در ایران*. تهران: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۶. اسکندری، محمدحسین (۱۳۸۱). کالبدشناسی مفهوم قدرت. *روش‌شناسی علوم انسانی*. ۸ (۳). ۵۰-۲۹.
۷. افشار، ایرج (۱۳۵۹). *اوراق تازه‌یاب مشروطیت و نقش تقی‌زاده؛ مربوط به سال‌های ۱۳۲۵ - ۱۳۳۰ ق*. تهران: نشر بدرقه جاویدان.
۸. بریر، کلر و پیر بلانشه (۱۳۵۸). *ایران؛ انقلاب به نام خدا*. ترجمه قاسم صنعوی. تهران: سحاب.
۹. بشیریه، حسین (۱۳۸۱). *دیباچه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی ایران دوره جمهوری اسلامی ایران*. تهران: مؤسسه نگاه معاصر.
۱۰. پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری، <https://farsi.khamenei.ir>.
۱۱. جاسبی، عبدالله (۱۳۷۷). *تشکل فراگیر (مروزی بر یک دهه فعالیت حزب جمهوری اسلامی)*. تهران: مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی.
۱۲. جعفریان، رسول (۱۳۸۶). *جریان‌ها و سازمان‌های مذهبی - سیاسی ایران (از روی کار آمدن محمدرضا شاه تا پیروزی انقلاب اسلامی ۱۳۲۰ - ۱۳۵۷)*. قم: نشر مورخ.
۱۳. جمعی از نویسندگان (۱۳۸۹). *سازمان مجاهدین خلق؛ پیدایی تا فرجام (۱۳۸۴ - ۱۳۴۴)*. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.

۱۴. حاضری، محمدعلی (۱۳۷۷). فرایند بالندگی ایدئولوژی انقلاب اسلامی. پژوهش‌نامه متین. ۱ (۳). ۱۱۴ - ۱۱۳.
۱۵. خسروپناه، عبدالحسین (۱۳۸۹). *جریان‌شناسی فکری ایران معاصر*. تهران: مؤسسه فرهنگی حکمت نوین اسلامی.
۱۶. دارابی، علی (۱۳۸۸). *جریان‌شناسی سیاسی در ایران*. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۱۷. دانشجویان مسلمان پیرو خط امام (۱۳۸۶). *اسناد لانه جاسوسی آمریکا*. یازده جلدی. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
۱۸. درویشی، فرهاد و ملیحه رمضانی (۱۳۸۸). بررسی نقش ائتلاف طبقات اجتماعی در پیروزی انقلاب اسلامی ایران. پژوهش‌نامه متین. ۱۰ (۴). ۷۵-۹۶.
۱۹. دفتر ادبیات انقلاب اسلامی (۱۳۸۷). *روزشمار انقلاب اسلامی*. تهران: حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی.
۲۰. دماوندی کناری، علی (۱۳۹۶). بررسی منازعه قدرت در ساختار جمهوری اسلامی ایران. *ماهنامه پژوهش ملل*. ۶ (۲). ۱۵۵ - ۱۴۳.
۲۱. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۳۹). *لغت‌نامه دهخدا*. تهران: سیروس.
۲۲. راسل، برتراند (۱۳۹۷). *قدرت*. ترجمه نجف دریابندری. تهران: خوارزمی.
۲۳. راش، مایکل (۱۳۹۱). *جامعه و سیاست؛ مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی*. ترجمه منوچهر صبوری. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
۲۴. رضوی، مسعود (۱۳۹۷). *هاشمی و انقلاب (تاریخ سیاسی ایران از انقلاب تا جنگ)*. تهران: نشر همشهری.
۲۵. رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۹۶). *توسعه و تضاد؛ کوششی در جهت تحلیل انقلاب اسلامی و مسائل اجتماعی ایران*. تهران: شرکت سهامی انتشار.
۲۶. روحانی، سید حمید (۱۳۸۷). *نهضت امام خمینی*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۲۷. روزنامه اطلاعات. ۲۸ شهریور ۱۳۵۸.
۲۸. روزنامه کیهان. شماره ۱۴۴۰۰.
۲۹. سردارنیا، خلیل‌اله (۱۳۹۳). تحلیل جامعه‌شناختی نهادینه‌شدن و ناکامی تحزب در ایران در سده اخیر (از ۱۲۸۵ ش تا کنون). *فصلنامه پژوهش‌های تاریخی*. ۶ (۴). ۵۶ - ۳۴.
۳۰. سلطانی، مجتبی (۱۳۶۷). *خط سازش*. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
۳۱. سولیوان، ویلیام (۱۳۶۱). *مأموریت در ایران*. ترجمه محمود مشرقی. تهران: نشر هفته.

۳۲. سی. فیربنکز، استفان (۱۳۷۹). *دین سالاری و مردم سالاری؛ چهره جدید ایران*. تهران: نقش جهان هنر.
۳۳. شفیعی فر، محمد (۱۳۹۳). *انقلاب اسلامی؛ ماهیت، زمینه ها و پیامدها*. قم: نشر معارف.
۳۴. شورای نویسندگان (۱۳۸۶). *اتفاقات تاریخی به روایت اسناد ساواک*. تهران: وزارت اطلاعات. مرکز بررسی اسناد تاریخی.
۳۵. شیبانی، عباس (۱۳۷۸). مبارزات ملی - مذهبی نیم قرن اخیر. *کتاب نقد*. ۲۰ (۴). ۸۳ - ۵۰.
۳۶. عاصف، رضا (۱۳۸۷). *احزاب و گروه های سیاسی ایران*. تهران: نشر دانشکده و پژوهشکده اطلاعات و امنیت.
۳۷. عنایت، حمید (۱۳۵۹). *انقلاب در ایران ۱۹۷۹* (مذهب به عنوان ایدئولوژی سیاسی). ترجمه مینا منتظر لطف. *فرهنگ توسعه*. ۱۱ (۲). ۹ - ۴.
۳۸. عیوضی، محمدرحیم (۱۳۸۶). *جامعه شناسی سیاسی اپوزیسیون در ایران*. تهران: قومس.
۳۹. فاضلی، اشرف السادات و همکاران (۱۳۸۸). بررسی نگرش مردم نسبت به احزاب سیاسی در ایران. *فصلنامه پژوهش های ارتباطی*. ۴ (۲). ۱۵۵ - ۱۳۵.
۴۰. فوزی توپسرکانی، یحیی (۱۳۸۴). *تحولات سیاسی اجتماعی بعد از انقلاب اسلامی در ایران (۱۳۸۰ - ۱۳۵۷)*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی. نشر عروج.
۴۱. فوکو، میشل (۱۳۷۹). *ایران روح یک جهان بی روح*. ترجمه نیکو سرخوش وافشین جهانپنده. تهران: نشر نی.
۴۲. قیصری، علی (۱۳۸۳). *روشن فکران ایران در قرن بیستم*. ترجمه علی دهقانی. تهران: شرکت نشر کتاب هرمس.
۴۳. گشنیزجانی، کامران و علی محمد حاضری (۱۳۹۹). مطالعه تطبیقی تأثیر ساختارهای فرصت سیاسی بر فرجام جنبش های اسلام گرا در انقلاب های ایران و مصر. *فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام*. ۴ (۳). ۱۲۱ - ۹۷.
۴۴. محمدی، منوچهر (۱۳۹۸). *انقلاب اسلامی؛ زمینه ها، پیامدها و دستاوردها*. تهران: سمت.
۴۵. مرکز اسناد انقلاب اسلامی (۱۳۴۰). *گزارش اطلاعات داخلی ساواک*. شماره سند ۳۳/۱۰۳۱۶، ۲۰.
۴۶. مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات (۱۳۸۷). *انقلاب اسلامی به روایت اسناد ساواک*. تهران: وزارت اطلاعات. مرکز بررسی اسناد تاریخی.

۴۷. مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۹۷). *انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن*. تدوین و نگارش قاسم شبان‌نیا. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۴۸. مطهری، مرتضی (۱۳۹۴). *نهضت‌های اسلامی در صد ساله اخیر*. تهران: دفتر انتشارات اسلامی.
۴۹. معنوی، احمد (۱۳۸۶). فضای سیاسی دهه اول انقلاب. نشریه *زمانه*. ۱۶ (۲). ۶۹ - ۶۵.
۵۰. مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی (۱۳۷۰). *سیاست و سازمان حزب توده از آغاز تا فروپاشی*. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
۵۱. موسوی خمینی، سید روح‌الله (۱۳۶۱ الف). *در جست‌وجوی راه از کلام امام؛ از بیانات و اعلامیه‌های امام خمینی از سال ۱۳۴۱ تا ۱۳۶۱*. تهران: امیر کبیر.
۵۲. موسوی خمینی، سید روح‌الله (۱۳۶۱ ب). *صحیفه نور*. ۲۲ جلدی. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۵۳. موسوی خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۲). *ولایت فقیه*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۵۴. موسوی خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۵). *صحیفه امام*. ۲۲ جلدی. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۵۵. میرسلیم، مصطفی (۱۳۸۹). *جریان‌شناسی فرهنگی بعد از انقلاب اسلامی ایران (۱۳۸۰ - ۱۳۵۷)*. تهران: نشر باز.
۵۶. میلز، سارا (۱۳۹۰). *میشل فوکو*. ترجمه داریوش نوری. تهران: مرکز.
۵۷. نجاتی، غلامرضا (۱۳۷۷). *خاطرات بازرگان*. تهران: نشر رسا.
۵۸. نقیب‌زاده، احمد (۱۳۸۷). *درآمدی بر جامعه‌شناسی سیاسی*. تهران: سمت.
۵۹. نوروزی، محمدجواد (۱۳۹۳). *نقد و ارزیابی عرفی‌گرایی در جمهوری اسلامی*. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

60. Weber, M. (1947). *The Theory of social and Economic Organisation*. trans. A. M. Henderson, ed. T. Parsons, Free Press New York.

61. Graham, Robert (1980). *IRAN; The illusion of power*, St. Martin's Press, New York.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی